

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و
نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه رازی است.

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

عنوان پایان نامه

بررسی علل و زمینه‌های ظهور و تحول جنبش اخوان المسلمین مصر

استاد راهنما:

طهماسب علیپوریانی

استاد مشاور

قدرت احمدیان

نگارش:

فریده وکیلی

اسفند ۱۳۹۲

با سپاس از استاد ارجمند جناب آقای دکتر طهماس علیپوریانی

و همچنین استاد مشاورم جناب آقای دکتر قدرت احمدیان

تقدیم بہ امام محمد غزالی (رہ)

چکیده

جنبش اخوان المسلمین مولود زمینه‌های خارجی و داخلی آن روز جامعه مصر بود از زمینه‌های قابل توجه می‌توان به استعمار، الغای خلافت عثمانی، مسئله فلسطین، رواج تفکر جدایی دین از سیاست و رواج تفکرات ناسیونالیستی و گسترش فرهنگ غربی در ابعاد و زوایای مختلف جوامع مسلمان و علی‌الخصوص جامعه مصر اشاره نمود. در چنین شرایطی جنبش اخوان المسلمین به وسیله حسن‌البناء شکل گرفت که خواهان بازگشت به اندیشه‌های قرآنی و پرهیز از جدال‌های فرقه‌ای و وحدت جامعه اسلامی و همچنین خواستار نهضتی برای بازگشت به اسلام واقعی برای حل مشکلات جوامع اسلامی بود. جنبش اخوان المسلمین با شعار سلفی معتدل روی کار آمد اما ترور حسن‌البناء و سایر جریان‌های سیاسی مصر بخصوص بعد از روی کار آمدن جمال عبدالناصر، باعث رادیکال‌تر شدن این جنبش شد، در این زمان سید قطب، یکی از اعضای برجسته اخوان المسلمین، با نوشتن کتاب «معالم فی الطریق» تندروی و افراط را در میان اعضای این جنبش ترویج کرد. سید قطب با طرح مسئله جاهلیت قرن بیستم و با تقسیم تمام دنیا به دارالاسلام و دارالکفر، پیروان خود را تشویق به مهاجرت از دارالکفر به دارالاسلام نمود. اما آرام آرام بعد از سال‌های ۱۹۹۰ و با توجه به یک سری تحولات بین‌المللی و ملی و تحولات درون تشکیلاتی مثل جهانی شدن، فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، حوادث یازدهم سپتامبر ۲۰۰۱ میلادی و تغییر و تحول در سیاست خارجی ایالات متحده آمریکا در نتیجه این حوادث و از طرف دیگر تجربه نامطلوب جبهه نجات الجزایر و انقلاب ایران و مشاهده نتایج مثبت و منفی عملکرد حاکمان ایران، و همچنین ناکامی گروه‌های رادیکال اسلامی در برخورد با دولت و زندانی و همچنین اعدام رهبران و اعضای این گروه‌ها توسط دولت و حرکت جنبش به سمت رهبری دسته جمعی و افزایش تعداد اعضا و ورود طبقه متوسط جدید به درون این جنبش، زمینه‌ساز گرایش رهبران جنبش اخوان به سمت مشی میانه‌روی و پذیرش برخی مؤلفه‌های دنیای مدرن شد. در واقع هدف ما از انجام این پایان‌نامه بررسی زمینه‌های ظهور و تحول جنبش اخوان المسلمین مصر است و با توجه به مباحث مطرح شده، می‌توان به این نتیجه نهایی رسید ظهور جنبش اخوان المسلمین و تحول عملکرد این جنبش از مشی رادیکالیسم به سمت مشی میانه‌روی، مانند هر حرکت گروهی دیگر محصول زمانه و شرایطی بوده است که در آن به سر برده است این شرایط متغیر تأثیر قابل توجهی بر روی افکار و نیت رهبران جنبش اخوان المسلمین و نوع عملکرد آنها در آن برهه از زمان داشته است. لذا تحقیق حاضر صرف نظر از کلیات و معرفی جنبش از چهارفصل دیگر تشکیل شده فصول سه و چهار در مورد زمینه‌های ظهور جنبش و متقدمین اخوان و پاسخ به تاریخ و در فصول پنج و شش در مورد زمینه‌های تحول جنبش و متأخرین اخوان و پاسخ به تاریخ بحث شده است و در آخر نتیجه‌گیری را خواهیم داشت.

واژگان کلیدی: احیاطلبی دینی، جنبش اخوان المسلمین، جهانی شدن، حسن‌البناء، رادیکالیسم اسلامی، سلفی‌گری، سید قطب، سکولاریسم، مصر.

فصل اول کلیات

۲	۱-۱- طرح مسئله.....
۳	۲-۱- ادبیات و پیشینه موضوع.....
۷	۳-۱- اهداف پایان نامه.....
۷	۴-۱- اهمیت موضوع.....
۸	۵-۱- سؤال‌های پایان نامه.....
۸	۶-۱- فرضیه‌های پایان نامه.....
۸	۷-۱- متغیرها.....
۸	۸-۱- روش تحقیق.....
۸	۱-۸-۱- اهمیت روش.....
۹	۲-۸-۱- هرمنوتیک قصدگرای کوئنتین اسکینر.....
۱۳	۳-۸-۱- بهره‌های روشی در تحقیق حاضر.....
۱۴	۹-۱- سازماندهی.....

فصل دوم: آشنایی با جنبش اخوان المسلمین

۱۶	۱-۲- مقدمه.....
۱۶	۲-۲- تاریخچه ظهور اخوان المسلمین.....
۱۹	۳-۲- شخصیت حسن البنا.....
۲۱	۴-۲- ترور حسن البنا و فعالیت اخوان پس از حسن البنا.....
۲۳	۵-۲- شخصیت برجسته سید قطب.....
۲۴	۶-۲- حسن اسماعیل الرضیعی (جانشین حسن البنا).....
۲۵	۷-۲- اصول و پیام جنبش اخوان المسلمین.....
۲۶	۸-۲- سرچشمه های فکری و اعتقادی اخوان المسلمین.....
۲۹	۹-۲- جنبش اخوان المسلمین و سایر جریان‌های اصلاح طلب دینی.....

فصل سوم زمینه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ظهور جنبش اخوان المسلمین در مصر

۳۳	۱-۲- مقدمه.....
۳۳	۱-۳- بررسی زمینه‌های خارجی ظهور جنبش اخوان المسلمین.....
۳۳	۳-۱-۱- استعمار.....
۳۵	۳-۱-۲- الغای خلافت عثمانی.....
۴۰	۳-۱-۳- مسأله فلسطین.....
۴۳	۳-۲- بررسی زمینه‌های داخلی ظهور اخوان المسلمین.....
۴۳	۳-۲-۱- پیروی از تمدن غربی.....

- ۳-۲-۲- احیای ناسیونالیسم مصری (وطن پرستی مصری)..... ۴۶
- ۳-۲-۳- نابسامانی‌ها و تحولات موجود در جامعه و رواج تفکر جدایی دین از سیاست..... ۴۷

فصل چهارم: متقدمین اخوان و پاسخ به تاریخ

- ۱-۲- مقدمه..... ۵۴
- ۱-۴- جریان پیروی از تمدن غرب، از غرب‌گرای تا غربزدگی (تجدد)..... ۵۴
- ۲-۴- جریان احیا و بازسازی تفکر دینی..... ۵۸
- ۱-۲-۴- مبانی نظری و عملی روشنفکران دینی..... ۶۲
- ۲-۲-۴- مبانی نظری و عملی بنیادگرایان اسلامی (سلفیون)..... ۶۵

فصل پنجم: بررسی علل و زمینه‌های تحول در جنبش اخوان المسلمین (از رادیکالیسم اسلامی تا مشارکت دموکراتیک)

- ۱-۲- مقدمه..... ۷۵
- ۱-۵- علل و زمینه‌های خارجی تحول در جنبش اخوان المسلمین..... ۷۵
- ۱-۱-۵- تغییر و تحول در سیاست خارجی آمریکا بعد از دوران جنگ سرد و متعاقب آن حوادث یازدهم سپتامبر ۷۵..... ۷۵
- ۲-۱-۵- جهانی شدن..... ۷۸
- ۳-۱-۵- انقلاب ایران و تأثیرات مثبت و منفی عملکرد حاکمان ایران..... ۸۲
- ۴-۱-۵- عملکرد و تجربه نامطلوب جبهه نجات الجزایر..... ۸۳
- ۲-۵- علل و زمینه‌های داخلی تحول در جنبش اخوان المسلمین..... ۸۶
- ۱-۲-۵- عدم پاسخگویی روش‌های سنتی مبتنی بر آرمان‌گرایی صرف و بی‌نتیجه ماندن رویارویی‌های خشونت‌بار میان گروه‌های رادیکال اسلامی و دولت مصر..... ۸۶
- ۲-۲-۵- تحول در رویکرد سیاسی و اداری دولت در اداره جامعه به دلیل تغییر شرایط جهانی بعد از جنگ سرد..... ۸۸
- ۳-۲-۵- تغییر و تحولات درون تشکیلاتی جنبش اخوان المسلمین..... ۸۹
- ۱-۳-۲-۵- رهبری جنبش..... ۸۹
- ۲-۳-۲-۵- تعداد حامیان جنبش..... ۹۰
- ۳-۳-۲-۵- فعالیت علنی جنبش..... ۹۱
- ۴-۳-۲-۵- ترکیب اعضای اخوان المسلمین..... ۹۱
- ۴-۲-۵- عدم تداوم بنیادگرایی رادیکال به دلیل شرایط خاص جامعه..... ۹۱

فصل ششم: متأخرین اخوان و پاسخ به تاریخ

- ۱-۲- مقدمه..... ۹۷
- ۱-۶- تجدیدنظر در نوع نگاه به حکومت و پذیرش رقابت سیاسی مردم سالار..... ۹۷
- ۲-۶- پذیرش تحزب و کثرت‌گرایی..... ۱۰۱
- ۳-۶- پذیرش معیارهای ملی و محلی در برابر کمرنگ شدن مفهوم امت‌گرایی..... ۱۰۳
- ۴-۶- تحول و تجدیدنظر در عرصه سیاست خارجی..... ۱۰۴

۱۰۷.....	۵-۶- تمرکز بر حضور در اجتماع و جذب آراء و افکار عمومی در راستای کسب قدرت.....
۱۱۲.....	نتیجه گیری.....
۱۱۵.....	نتیجه گیری.....
۱۲۳.....	منابع.....

فصل اول

کلیات

۱-۱- طرح مسئله

یک صد سال اخیر را می‌توان نقطه عطفی در تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی و فرهنگی جهان اسلام قلمداد کرد و اگر بگوییم که تمام ممالک جهان اسلام در آغاز قرن معاصر از نظر مشکلات داخلی و خارجی از وضعیت مشابه و تقریباً یکسانی برخوردار بودند، ادعای گزافی نکرده‌ایم. به عبارت بهتر، جای جای ممالک اسلامی نظیر هند، ایران، ترکیه، مصر، سوریه و لیبی و الجزایر و کل قاره آفریقا و غیره، مورد هجوم حریصانه و استثمارطلبانه کشورهای غربی بوده و متأسفانه در تمام این مصاف نابرابر، با شکست ممالک اسلامی و تسلیم آنان در برابر قدرتهای اروپایی، توأم گردید به عنوان مثال هند و مصر مستعمره انگلستان و همچنین ایران بخش‌هایی عظیم از خاک خود را به روسیه واگذار کرد و بعد منابع ایران بین قدرتهای بزرگ تقسیم شد و بخش‌هایی از افغانستان نیز به روسیه واگذار شد و موارد بسیاری از این قبیل در جای جای ممالک اسلامی دیده می‌شد. بی‌تردید حضور استثمارگرانه و سیری‌ناپذیر کشورهای غربی در جای جای ممالک اسلامی هر چند در تمام موارد با تسلط و غلبه مغرب‌زمینان، همراه گردید اما باعث بیداری دل سوخته‌گان و وطن‌پرستان کشورهای اسلامی، نسبت به کاستی‌های جهان اسلام در برابر پیشرفت‌های سرسام‌آور تمدن مغرب‌زمین شد. به عبارت بهتر جهان اسلام اگر چه تا قبل از یکصدسال گذشته، سرمست داشته‌های پوشالی خود بودند و مخصوصاً فرمانروایان ممالک اسلامی سعی می‌کردند با نام خدا و جانشینی پیامبر(ص) خود را قبله مسلمانان بخوانند و مردم را مجبور به پیروی از خود بکنند اما حادثه اخیر یعنی استعمار و آشنایی با پیشرفت‌های مغرب‌زمین و انحطاط داخلی جوامع اسلامی، باعث باز شدن دریچه‌های متفاوتی از حیات سیاسی و اجتماعی در برابر مسلمانان شد و آنان را به تأمل و تحقق در راههای ممکن برای برون رفت از این وضعیت نابهنجار تو در تو واداشت به عبارت بهتر سؤال اساسی برای جامعه اسلامی آن روز سوالی کوتاه بود که چه باید کرد؟ دلسوزان آن روزگار در برابر و خامت داخلی و خارجی جوامع اسلامی، خود را ملزم به پاسخ می‌دانستند و هر کدام از آنها به زعم خود راههای متفاوتی را برای غلبه بر این و خامت پیشنهاد و تعقیب می‌کردند پس در پاسخ به این مسئله ما شاهد دسته‌بندیهای جوامع اسلامی در برابر پرسش مورد نظر هستیم، می‌توان در یک تقسیم‌بندی پاسخ مسلمانان را در دو گروه بزرگ تقسیم‌بندی کرد یک عده اقتباس از غرب را پیشنهاد کرد این عده اعتقاد داشتند که تنها راه برون رفت از این وضعیت و خیم جامعه اسلامی را در طی طریق و راه طی شده‌ای می‌دانستند که مغرب‌زمینان از آنجا گذشته و از این رو بر روی مفاهیمی چون ناسیونالیسم، سکولاریسم، لیبرالیسم، اومانیسم و مواردی از این دست تأکید داشتند،

طرفداران اقتباس از غرب خود به دو گروه تقسیم می‌شدند یکی غرب‌زدگان و دیگران غرب‌گرایان، منظور از غرب‌زدگان کسانی بودند که بر طبل فرنگی شدن از فرق سر تا نوک ناخن تأکید داشتند اما غرب‌گرایان کسانی بودند که ضمن آنکه مدعی داشته‌ها و میراث فرهنگی ملی خود بودند اما اقتباس از ساز و کارهای مغرب زمین را یک ضرورت می‌دانستند.

گروه دوم اصلاح‌طلبان دینی بودند این گروه معتقد بودند که علت اصلی وخامت اوضاع داخلی و خارجی مسلمانان همانا دوری از حقیقت دین است و بر این نکته اساسی تأکید داشتند که دین اسلام توانایی‌های لازم را در حل مسائل و مشکلات جامعه اسلامی را دارد و تکیه بر داشته‌های فرهنگی و دینی که همانا اسلام حقیقی است، می‌تواند مطمئن‌ترین و یگانه راه نجات دنیا و آخرت مسلمانان محسوب گردد و تمام همت خود را در دو جبهه مخالفت با سلطه خارجی و پندارهای غرب‌گرایانه داخلی صرف نمودند، طرفداران بازگشت به دین، یک دست نبودند و تاکنون تیز یک دست نیستند. دست کم دو جریان طرفدار از همان روز اول از یکدیگر متمایز شدند یکی روشنفکران دینی و دیگری بنیادگرایان دینی^{۱۰} این دو گروه در کشورهایی با سبک و سیاق متمدن‌تر نظیر ایران، مصر، ترکیه، برجسته‌تر بودند و به نظر می‌رسد که فهم تحولات در هر یک از سه کشور فوق‌الذکر می‌تواند ما را در فهم تحولات سایر کشورهای اسلامی مدد برساند. آنچه باید گفت این است که ظهور جنبش بنیادگرای اخوان المسلمین در یک حوزه عملیاتی گسترده نظیر مصر، سوریه، عراق، ایران و... قابل توجه است که با یک حیات پنهان و غیبت طولانی همراه گشت و تقریباً تا سال‌های اخیر اثر و نشان قابل توجهی در معادلات سیاسی و اجتماعی از آن دیده نشد نکات قابل تأمل در ظهور اخیر جنبش اخوان المسلمین مصر، مخصوصاً در تحولات اخیر مصر و روی کار آمدن و برجسته شدن این جنبش در انتخابات ریاست جمهوری و پیروزی محمد مرسی و مواضع او که در جای خود محتاج شرح و بسط است، و نکات قابل طرح و پرسشی را در ذهن محققین ایجاد می‌کند مخصوصاً در طرح مبانی و تعامل با جهان اسلام و مغرب زمینیان و دشمن جدی جامعه اسلامی یعنی اسرائیل، ما شاهد تعامل و ادبیات متفاوتی از جریان اخوان المسلمین فعلی نسبت به مشی اخوان المسلمین حسن البنا هستیم که فهم چرایی این تفاوت موضوع تحقیق حاضر است و در آخر هم گذری کوتاه می‌زنیم به مسائل کنونی مصر و بررسی علل سقوط اخوان المسلمین بعد از یک دوره دستیابی به قدرت سیاسی و به عنوان یک نقطه عطف در تاریخ مبارزاتی جنبش اخوان المسلمین.

۱-۲- ادبیات و پیشینه موضوع

درباره جنبش اخوان المسلمین تاکنون کتابها و مقاله‌های زیادی به زبان‌های مختلف به نگارش در آمده که نشان دهنده تأثیرات این جنبش بر تحولات جهان اسلام است. کتاب اخوان المسلمین بزرگترین جنبش اسلامی معاصر تألیف دکتر اسحاق موسی الحسینی یکی از قدیمی‌ترین و معتبرترین کتابی است که یک

مورخ محقق آن را با استفاده از منابع بسیار تألیف کرده است و بارها به زبان عربی و انگلیسی، در کشورهای عربی و اسلامی چاپ شده است این کتاب شامل حقایق مربوط به آغاز پیدایش حرکت افسران آزاد در مصر - ۱۹۵۲ م - می باشد که اینک برای سومین بار از سوی مؤسسه اطلاعات منتشر می گردد با توجه به اینکه تألیف این کتاب به دوران تأسیس شکوفایی فعالیت اخوان در جهان غرب نزدیک است، از اهمیت و ارزش خاصی برخوردار است و مؤلف تا حد مقبولی بی طرفی یک پژوهشگر را در کتاب خود مراعات کرده است، ولی در عین حال نمی توان گفت کتاب در مجموع، اثر جامع و کاملی است، بویژه که در بررسی تاریخی، فقط تا حوادث سال ۱۹۵۴ اشاره دارد و فاقد بررسی حوادث سال های بعدی است. کتاب جمعیت اخوان المسلمین نوشته پرفسور ریچارد میشل استاد تاریخ دانشگاه میشیگان، پس از پنج سال اقامت و تحقیق در مصر که در واقع تکمیل کننده کتاب نخستین است و این کتاب هم توسط استاد هادی خسروشاهی از روی متن عربی ترجمه گشته و توسط اسناد وزارت خارجه، در دو جلد ۹۰۰ صفحه منتشر شده است که شامل مسائل و حقایق دوران پس از سال های ۱۹۵۲ می باشد به اعتقاد دکتر هادی خسروشاهی ایراد اساسی کتاب این است که مؤلف این کتاب دچار روش ارائه مدرک یا بیماری مدرک زدگی شده است روش و کاری که غربی ها بیشتر به آن علاقه دارند و فکر می کنند که اگر برابر هر جمله ای که می نویسند نام روزنامه ای را به عنوان «مدرک» آن ذکر کنند، می توانند بر اعتبار کتابشان بیفزایند در حالی که به اعتقاد دکتر هادی خسروشاهی، این مدارک در واقع تکرار مطالب روزنامه ها و مجلاتی است که به هنگام انتشار، اغلب آنها در اختیار حاکمیت ها قرار داشته اند مثلاً در مصر مطابق دلخواه شاه فاروق و یا به امر سرهنگ ناصر قلم زده اند، نمی تواند در نهایت کتاب تاریخی کامل و معتبری را برای اهل خرد و تحقیق به ارمغان بیاورد... زیرا که انگیزه اصلی تاریخ نویسی غربیان و پژوهش های اغلب مستشرقین روشن است و مطبوعات غربی هم که عمدتاً از سوی امپریالیسم خبری تغذیه می شوند نیازی به معرفی ندارند و به همین دلیل با استناد به آنها بی تردید هیچ تحقیق ارزشمندی را نمی توان ارائه داد. اما گذشته از نقاط ضعف این دو کتاب، مطالعه این دو اثر تاریخی یعنی کتاب دکتر اسحاق موسی الحسینی و کتاب پرفسور ریچارد میشل، حقایق بسیاری را درباره جنبش احوال المسلمین و نقش آفرینی آن در جهان عرب و اسلام روشن می سازد و مطالعه هر دو کتاب به علاقه مندان تاریخ حرکت تکامل اسلامی معاصر توصیه می شود.

کتاب جمعیت اخوان المسلمین تألیف برونیا، استاد تاریخ و پژوهش مؤسسه پژوهشی وزارت دفاع نروژ است این کتاب بر آمدن جمعیت را از بدو تأسیس در سال ۱۹۲۸ تا نخستین سرکوب در پاییز ۱۹۴۲ تشریح می کند و اطلاعات جامع و جدیدی را درباره اسلام گرایی معاصر در اختیار مخاطبان قرار می دهد این اثر با ترجمه عبدا... فرهی و حمایت پژوهشگده تاریخ اسلام در سال ۱۳۸۸ چاپ و منتشر شد این کتاب سیصد و هفتاد و دو صفحه ای از سه بخش با عنوان های بخش اول: پیدایش جمعیت (۱۹۳۱-۱۹۲۸) بخش دوم از جماعت تا جنبش (۱۹۳۶-۱۹۳۱) تشکیل شده بخش سوم در مورد برآمدن یک جنبش توده ای بحث می کند (۱۹۳۶-۱۳۴۲) این کتاب دیدگاهها و نظرات محققان قبلی به ویژه دیدگاه پرفسور ریچارد میشل درباره

اخوان را در بعضی جاها رد و در بعضی جاها تعدیل می‌کند و علل اصلی به وجود آمدن جنبش اخوان المسلمین را برخلاف مؤلفین دیگر نه خودنمایی تجاوزکارانه سنت‌گرایی مذهبی بلکه برآمدن سیاست‌ورزی توده‌ای مدرن در مصر عنوان می‌کند و دیدگاه‌های خشونت‌آمیز را در مورد اخوان رد می‌کند. در این اثر تحلیل جامعی از همه‌ی ابعاد ایدئولوژی جمعیت اخوان المسلمین انجام شده و ثانیاً برخلاف مؤلفین دیگر، توجه نسبتاً گذرایی به عوامل اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی که نقش تعیین‌کننده و شرایط مساعدی برای برآمدن اخوان ایجاد کرده دارد در این پایان‌نامه ما به نقش این عوامل تأکید زیادی کرده‌ایم در کنار این عوامل نکته‌مهم و قابل‌توجهی که به چشم می‌آید این است که نویسنده محصور کارها و اقدامات این سازمان شده و فراموش کرده که بایستی سیر تاریخی‌ای نیز از وقایع تاریخ مصر بازگو کند.

همچنین کتاب اخوان المسلمین «هفتاد سال دعوت، تربیت و جهان» تألیف استاد یوسف قرضاوی، یکی از رهبران فکری اخوان المسلمین است و این مسئله یکی از نکات حائز اهمیت در مورد این کتاب است استاد قرضاوی در این کتاب به بررسی شرایط و زمینه‌های شکل‌گیری جنبش اخوان المسلمین، و طرح دیدگاه‌های جنبش در مورد مسائل مختلف، فکری، فقهی، عقیدتی و سیاسی، می‌پردازد. محتوی این کتاب بیشتر در جهت دفاع از جنبش اخوان و دررد اتهاماتی است که مخالفان جنبش در طول سالیان متمادی بر آن وارد ساخته‌اند، ضعف عمده این کتاب، نگاه ارزشی نویسنده به مسائل مختلف و افراد و شخصیت‌هاست که با توجه به اینکه نویسنده این کتاب یکی از اعضای جنبش اخوان المسلمین است. این مسئله طبیعی به نظر می‌رسد ولی به هر حال این نوع نگاه ارزشی به مسائل از ارزش علمی این کتاب می‌کاهد. کتاب «اخوان المسلمین مصر» هم یکی دیگر از کتابهایی است که توسط استاد ابراهیم محمد و دیگران به رشته تحریر در آمده، مطالب این کتاب در مورد سیر شکل‌گیری و تکوین اخوان ظهور حسن‌البناء، مراحل رشد و توسعه جمعیت از انحلال آن تا ترور حسن‌البناء، فراز و نشیب‌های جنبش و چگونگی روابط جنبش با سایر گروه‌های واقع در مصر و همچنین گروه‌های خارج از مصر را مورد بررسی قرار می‌دهد ضعف اساسی این کتاب در این است که مطالب آن فقط مختص به دوران حسن‌البناء است و در مورد مسائل بعدی که ذهن محققین را به خود مشغول کرده، مطالب قابل‌توجهی در این کتاب دیده نمی‌شود.

کتابهای دیگر نیز وجود دارند که گرچه موضوع اصلی آنها به طور کامل در مورد جنبش اخوان المسلمین نوشته نشده، اما مطالعه آنها باعث شناخت عمیق‌تر و روشن‌تر شدن زوایای مبهم برای خواننده می‌شود مثل کتاب «سیری در اندیشه سیاسی عرب» نوشته حمید عنایت است که به بررسی اولین تماس مسلمانان با غرب از جمله ناپلئون به مصر و آگاهی و بیداری مسلمانان (بعد از این حمله) از وضع اسف‌بار جوامع‌شان نسبت به غرب و تلاش و جستجو برای یافتن پاسخی برای رفع این نابسامانی‌هاست. این کتاب پاسخ‌اندیشمندان جوامع عرب از اندیشمندان ناسیونالیست و سکولارها، روشنفکران دینی و بنیادگرایان دینی را مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد. این کتاب دارای مایه‌ها علمی بسیار و بدون تعصب نوشته شده و بنابراین راهگشای مناسبی برای محققین در دستیابی و شناخت اندیشه، متفکران عرب است. ضعف عمده این

کتاب در این است که کمتر به بررسی زمینه‌های سیاسی و اجتماعی و فرهنگی شکل‌گیری اندیشه متفکران عرب می‌پردازد و همچنین سیر تحول این اندیشه‌ها را مورد بررسی قرار نمی‌دهد. کتاب «جنبش‌های اسلامی معاصر» نوشته سید احمد موثقی، یکی دیگر از این کتابهاست. این کتاب در دو بخش تهیه شده، در بخش اول زمینه‌های تاریخی و مبانی نظری شکل‌گیری جنبش‌ها و نهضت‌های اسلامی مطرح می‌شود و به دوران پیش از اسلام نیز می‌پردازد و سپس دوره پیامبر(ص) و خلفای راشدین را با نگاهی تاریخی - توصیفی تبیین می‌کند و به دوران امویان و عباسیان و نیز قیام‌های داخلی و خارجی نسبت به مسلمانان می‌پردازد و مباحث مفصلی را راجع به فسخ روابط میان مسیحیت و اسلام مطرح می‌کند و وضعیت جهان اسلام و نهضت‌های اسلامی را در زمان حاکمیت سه قدرت عمده یعنی عثمانی، ایران و هند بررسی می‌کند در بخش دوم کتاب به طرح و بررسی مهمترین جنبش‌های اسلامی در قرون اخیر می‌پردازد و تاریخچه هر کدام از این جنبش‌ها را بیان می‌کند و به ذکر ریشه‌های شکل‌گیری، ویژگی‌ها و تبیین مواضع فکری - سیاسی هر کدام از آنها می‌پردازد و در نهایت آثار و نتایج جهت‌گیری هر کدام از این جنبش‌ها را مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد، کاستی این کتاب در این است که در آن رویکردهای یک جانبه‌گرایانه در مناسبات بین‌المللی و تأثیر آن بر جهت‌گیریهای جنبش‌های اسلامی در دوران معاصر را نادیده می‌گیرد و در بعضی از قسمت‌ها، نویسنده عاری از تعصب در طرح دیدگاهها نیست. کتاب «نظام سیاسی و دولت در اسلام» نوشته داود فیرحی، یکی از کتابهای مهم در زمینه ویژگی‌های دولت و نظام سیاسی در نزد شیعه و سنی است. در این کتاب سه گونه کلان از نظریه‌های نظام سیاسی، شیعه، اهل سنت و خوارج طرح شده است و بدین لحاظ که این چهارچوبهای کلان نیز قابلیت تطور و تغییر داشته و به تناسب زمان و مکان دگرگونی‌های بسیاری را پذیرفته، کوشش شده است، هر یک از سه گونه کلان و پیش گفته به دو دوران قدیم و جدید تقسیم شود. بدین سان، ضمن توضیح ویژگی‌های عمومی مهمترین نظریه‌های مطرح شده در تفکر اسلامی، تلاش شده است. مناسبات درونی این نظریه‌ها، تاثیر و تأثیر آنها از یکدیگر در درون تفکر اسلامی، و نیز تأثیرات برخی جریان‌های بزرگ فکری و خارج از تمدن اسلامی، از جمله تجدد غرب در سیمای عمومی نظریه‌های نظام سیاسی در اسلام مورد قرار گیرد حسن این کتاب در این است که تحول ناشی از شرایط زمانی و مکانی اندیشه‌های سیاسی اهل سنت و شیعه را مورد بررسی قرار می‌دهد. کتاب «مبانی نظری بنیادگرایی» نوشته احمد موصللی این کتاب با هدف ارائه مبانی نظری رویکرد بنیادگرایانه در میان جنبش‌های سیاسی اسلامی معاصر - عمدتاً عرب - تدوین شده است و نویسنده به دنبال آن است که با بررسی مؤلفه‌های محوری در اندیشه بنیادگرایانه، ظرفتهای ضروری در درک و فهم این تفکر را به نمایش بگذارد این کتاب فقط در مورد زمینه‌های نظری بنیادگرایی است که بنابراین مطالعه آن کمک مؤثری در جهت شناخت دانشجویان و محققین از مباحث نظری بنیادگرایی را فراهم می‌آورد (مخصوصاً اینکه در قسمت‌های پایانی این کتاب به بیان نظر سه تن از برجسته‌ترین اعضای اخوان المسلمین یعنی حسن البنا، سید مقطب، حسن الترابی در مورد نوع نگاه به حکومت، می‌پردازد و از این نظر در این کتاب در خور توجه است. ضعف عمده کتاب مبانی

نظری بنیادگرایی این است که در آخر فقط به بررسی دیدگاه سه تن از رهبران اخوان المسلمین می‌پردازد و در مورد دیدگاه سایر رهبران گروه‌های سلفی غیر اخوان بحثی نشده است در حالی که این کتاب در مورد مبانی نظری بنیادگرایی به طور عام بحث می‌کند و گروه اخوان هم تنها جنبش سلفی در دنیا نیست نتیجه اینکه پس از بررسی پیشینه و ادبیات موضوع باید گفت که در ارتباط با موضوع اصلی این پایان نامه یعنی زمینه‌های ظهور و تحول جنبش مطالب کاملی وجود ندارد در هیچ کدام از کتب نامبرده نمی‌توان به طور کامل در مورد زمینه‌های ظهور مطلب جامعی پیدا کرد و فقط صفحاتی کمی از این کتب به بحث زمینه‌های ظهور اختصاص دارد و نویسنده‌ها کتب نامبرده نگاهی گذرا به زمینه‌های ظهور داشته‌اند و زوایه دید آنها با زوایه دید این پایان نامه متفاوت بوده است در مورد زمینه‌های تحول جنبش اخوان المسلمین، هیچ کدام از کتب نامبرده حتی اشاره کوچکی هم به آن نکرده‌اند و منبع ما در این زمینه فقط استفاده از مقالات بوده است که هر کدام از یک بعد به موضوع نگریسته‌اند و مطالبشان در این زمینه جامع نیست و تعداد مقاله‌هایی که زوایه دیدشان با زوایه دید این پایان نامه، تقریباً قرابت داشته باشد بسیار اندک است.

۱-۳- اهداف پایان نامه

۱- شناخت مبانی فکری و نظری جنبش اخوان المسلمین ۲- شناخت علل و زمینه‌های ظهور جنبش اخوان المسلمین ۳- کسب آگاهی درباره پاره‌ای از تحولات تاریخی و تأثیر آن بر جنبش اخوان المسلمین ۴- آگاهی از علل و عوامل تحول در جنبش اخوان المسلمین ۵- بررسی رویکردها و پاسخ‌های جنبش اخوان المسلمین در مقابل تغییر و تحولات ملی و بین‌المللی ۶- کسب آگاهی و شناخت در مورد تفاوت‌ها و شباهت‌های جنبش اخوان با دیگر گروه‌های اسلامی.

۱-۴- اهمیت موضوع

درباره اهمیت و ارزش این موضوع باید گفت که جنبش اخوان المسلمین جدا از نقاط ضعف و قوتش چنان تأثیری در تاریخ اخیر مصر و جهان عرب به جا گذاشته که نمی‌توان به سادگی از کنار آن گذشت این تأثیرات در کتاب بسیاری از دوستان و دشمنان آنها یاد شده است. دوم اینکه این جنبش بخشی از تاریخ معاصر است، مطالعه درباره این برهه زمانی کمک خواهد کرد تا از رهگذر آموختن درس‌هایی بسیار، نقاط ضعف و قوت پیشینیان خود را بدانیم و نتیجتاً در آینده نقش صحیح‌تری به عهده داشته باشیم.

۱-۵- سوال‌های پایان نامه

- ۱-۵-۱) چه زمینه‌ها و عواملی باعث ظهور جنبش اخوان المسلمین در مصر شد؟
۱-۵-۲) چه زمینه‌ها و عواملی باعث تحول عملکرد جنبش اخوان المسلمین از مشی رادیکالیسم به سوی مشی میانه‌روی شد؟

۱-۶- فرضیه‌های پایان نامه

- ۱-۶-۱) چنین به نظر می‌رسد که بروز بحران‌های سیاسی و اجتماعی باعث ظهور جنبش اخوان المسلمین در مصر شد.
۱-۶-۲) چنین به نظر می‌رسد که تحولات درون تشکیلاتی و نیز تحولات ملی و بین‌المللی باعث تحول عملکرد جنبش اخوان المسلمین به سمت مشی میانه‌روی شده است.

۱-۷- متغیرها

- ۱-۷-۱) بحران‌های سیاسی و اجتماعی ← متغیر مستقل
ظهور جنبش اخوان المسلمین ← متغیر وابسته
۱-۷-۲) تحولات درون تشکیلاتی و تحولات ملی و بین‌المللی ← متغیر مستقل
تحول عملکرد جنبش اخوان المسلمین ← متغیر وابسته

۱-۸- روش تحقیق

روش تحقیق در این پایان نامه، توصیفی-تحلیلی و برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز از روش مطالعه متون (کتب و مقالات) استفاده شده است و برای اثبات فرضیه‌هایمان از چارچوب نظری هرمنوتیک قصد‌گرایی کونتیناسکیتر استفاده می‌کنیم که در ادامه بحث به معرفی این چارچوب نظری می‌پردازیم.

۱-۸-۱- اهمیت روش

اگر ما بخواهیم سه مقوله دانش، پژوهش و دانش را نسبت به هم بسنجیم، به این نتیجه می‌رسیم که این مقوله‌ها از هم جدا و مستقل هستند و معانی متفاوتی دارند. روش مداخل ارتباط و نوع مواجهه محقق با مسأله است، پژوهش برای یافتن پاسخ به یک مسئله آغاز می‌شود با پایان گرفتن پژوهش، دانش یا معرفت بدست می‌آید. البته این دانش قبل از انجام پژوهش وجود داشته است. (مسئله ← روش ← پژوهش ← دانش) نکته‌ای که در اینجا حائز اهمیت است انتخاب روش مناسب است زیرا روش مناسب از تولید دانش غلط جلوگیری می‌کند انتخاب روش آنقدر مهم است که مجادلات فراوانی میان محققین ایجاد کرده است یک

عده از محققین اعتقاد دارند که باید برای مطالعه علوم انسانی هم باید از روش علوم طبیعی استفاده کرد و در مقابل آنها عده‌ای دیگر از محققین بر این نظرند که باید برای مطالعه علوم انسانی از روش مستقل از روش مطالعه علوم طبیعی استفاده کرد. این گروه از محققین معتقدند که روش مطالعه علوم طبیعی، تبیین است اما روش مطالعه علوم انسانی تفهیم است زیرا علوم انسانی، معارفی است که موضوع تحقیق آنها فعالیت‌های بشر از جمله روابط افراد با یکدیگر و روابط با اشیاء و نیز آثار و نهادها و مناسبات ناشی از اینهاست. این روابط انسانی را باید فهمید بنابراین تبیین نمی‌تواند راهنمای مناسبی برای دستیابی به دانش درست در علوم انسانی باشد چون ما انسان و افکار و نیات سروکار داریم و این مسئله‌ای نیست که بتوانیم با استفاده از روش‌های علم طبیعی، آنها را فهمید از طرف دیگر چون تفهیم از تأویل (هرمنوتیک) جان و مایه می‌گیرد بحث درباره علوم انسانی متضمن هرمنوتیک است و بحث درباره هرمنوتیک متضمن علوم انسانی است.

۱-۸-۲- هرمنوتیک قصدگرای کونتین اسکینر

قرائت متون نویسندگان و دانشمندان اعصار تاریخی و فهم درست اندیشه‌های آنها به خصوص در حوزه اندیشه‌های سیاسی از دغدغه‌های اصلی خوانندگان، مفسران و اندیشمندان معاصر بوده است. پرسش اصلی در اینجا این است که برای درک معنا و فهم یک اثر یا یک متن سیاسی چه رویه‌ای باید اتخاذ کرد به عبارت دیگر برای فهم اندیشه‌های نظریه‌پردازان و فیلسوفان سیاسی یا محتوی یک جریان چه کار باید کرد، همچنین سؤالات مرتبط دیگر نیز مطرح می‌شود: آیا متن یک اثر خودکفا و مستقل است که بدون مراجعه به بستر اجتماعی و تاریخی می‌توان آن را تفسیر کرد، آیا مؤلف می‌تواند فراتر از زمان و مکان خود بیندیشد و از بستر اجتماعی خویش جدا باشد یا اینکه انسان محدود و محصور در محیط‌های اجتماعی زبانی و تاریخی خویش است و برای درک اندیشه وی باید بستر اندیشه وی را مورد شناسایی قرار داد. در اینجا است که برای خواننده اهمیت روش روشن می‌شود و اینها همه سؤالاتی هستند که در تفسیر مورد توجه قرار گرفته‌اند. برای پاسخ به این سؤالات تا به حال روش‌ها متعددی ارائه گردیده است. روش‌شناسی هرمنوتیک با زیر شاخه‌های یکی از روش‌های پذیرفته شده در این خصوص است کلمه hermeneutics از صورت اسمی و فعلی یونانی هرمنیا hermenial و هرمنیون مشتق شده و عموماً به تأویل و تأویل کردن ترجمه می‌ود و چون بن‌مایه واژگان به خدای پیام‌آور و اساطیری یونان باستان یعنی هرمس hermes معطوف می‌شود، هرمنیون، متضمن «آشکار کردن» «شرح دادن» و عمل «فهم آوردن» است البته این تفاوت‌های معنایی علم هرمنوتیک ریشه در چارچوب زمانی دارد یعنی در هر زمانی یک معنای خاص از کلمه هرمنوتیک برداشت شده است یک عده از محققین دانش هرمنوتیک را به کلاسیک، مدرن و معاصر تقسیم‌بندی می‌کنند، اما پالمر دانش هرمنوتیک را به هرمنوتیک روشی و هرمنوتیک فلسفی تقسیم می‌کند البته یک عده هم هرمنوتیک انتقادی را بر این دو اضافه کرده‌اند ما در این پایان‌نامه فقط با هرمنوتیک روش کار داریم در بحث

هرمنوتیک روشی که به نسبت روش شناختی شلایر ماخرودیلتای موسوم است، طرفداران آن اعتقاد دارند علوم انسانی، یک علم مستقل از علوم طبیعی است بنابراین باید روش خود را داشته باشد و نباید از روش متداول در علوم طبیعی استفاده کند و به اعتقاد آنها علم هرمنوتیک یک دانش مضبوطو بهره‌مند از نظام عام اصول روش شناختی است که می‌تواند مبنای تمامی علوم انسانی قرار بگیرد، کوئنتین اسکینر نیز هم عقیده این افراد است که در فهم معانی موضوعات علوم انسانی به هرمنوتیک به مثابه روش عقید دارد و چون اسکینر علاوه بر شرایط تاریخی و زمینه‌های اجتماعی به قصد و نیت، مؤلف توجه خاصی دارد روش او به «هرمنوتیک قصدگرایی معروف است» (برگرفته از رساله دکترای، دکتر علیپوریانی ۱۹-۱۸) قابل ذکر است که روش‌شناسی هرمنوتیک قصدگرایی اسکینر تنها شاخه هرمنوتیک نیست بلکه علاوه بر این شاخه که مخصوص اسکینر است دو روش قرائت متنی یا خوانش متن محور و قرائت زمینه‌ای یا خوانش بافتار محور، نیز وجود دارد.

اسکینر ابتدا دو روش‌شناسی قرائت متنی و زمینه‌ای را تبیین نموده و سپس آنها را نقد می‌کند البته، انتقاد اسکینر از این دو روش به معنای کنار گذاشتن کامل آن دو نیست، بلکه به کارگیری هر کدام از این دو روش به تنهایی، در خوانش متن ناکافی می‌داند لکن در ارایه روش‌شناسی خاص خود «یعنی روش‌شناسی هرمنوتیک مؤلف محور یا قصد محور» برخی از عناصر آن دو روش را نیز به کار می‌گیرد در این قسمت همراه با تأمل در برخی از عناصر روش خوانش متن محور و بافتار محور که اسکینر آنها را در روش‌شناسی خود لحاظ می‌کند- به روش‌شناسی اسکینر هم می‌پردازیم.

اسکینر با آسیب‌شناسی دو روش مذکور در پی دستیابی به یک روشی است که از نقاط ضعف دو روش مذکور بری باشد و لذا معتقد است روش او، در خدمت به پژوهش تاریخ ایده‌ها، ضمن بهره‌مندی از نقطه نظر فلسفی خاص خود، بدیلی مطبوع و رضایت بخش است.

«روش‌شناسی متن محور» بر «خود مختاری ذاتی متن» به عنوان تنها کلید ضروری برای فهم آن تأکید می‌کند و هر تلاشی را غیر از تمرکز صرف به متن برای فهم آن بیهوده می‌داند. این روش‌شناسی به خود متن به عنوان یک ابژه خودکفای تحقیقی و فهم تأکید دارد. در واقع مبتنی بر این مفروض بنیادی است که متون کلاسیک دارای «عناصر فرازمانی» به شکل «ایده‌های عام» و یا دارای «حکمت فراتاریخی» با «کاربرد عام هستند» بنابراین از نظر این روش‌شناسی، اطلاعات مربوط به موضوعات متن در درون خود متن نهفته است و با قرائت متن می‌توان معنای آن را دریافت ضمن اینکه انگیزه‌ها و نیت مؤلف دست نیافتنی هستند و هر گونه تلاش در این زمینه بیهوده است و بر پیش فرض‌ها یا «تصورات پیشین» محقق تأکید داشته و استدلال می‌کنند یک محقق بدون پیش فرض‌ها و اینکه نداند در پی چیست و انتظار یافتن چه چیزی را دارد نمی‌تواند به فهم یک اثر دست یابد، اما اسکینر این روش را برای هدایت پژوهش‌های اندیشه‌ی سیاسی ناکافی می‌داند و معتقد است که هیچ اندیشه ثابت یا ایده فرا زمانی و تعیین کننده‌ای وجود ندارد که نویسندگان مختلف در آن سهیم باشند، بلکه تنها طیفی از عبارت ایجاد شده با کلمات توسط طیفی از نویسندگان مختلف با

موقعیت‌ها و نیت مختلف، وجود دارد. که از آن ایده یا اندیشه استفاده کرده‌اند. اسکینر ضمن اینکه از این آثار و نتایج گریزناپذیر تصورات پیشینی در فهم آثار کلاسیک، یاد می‌کند خطر همیشگی سقوط به انواع «سخره‌های تاریخی» را در روش متن محوری اجتناب‌ناپذیر دانسته که باید یک خواننده و محقق که در پی دستیابی به درک صحیحی از متون است باید به آن توجه داشته باشد به طور خلاصه ایراد اساسی که اسکینر بر این روش وارد می‌سازد اساساً معطوف به آسیب‌های ناشی از عدم توجه به دو مؤلفه بافتارها و نیت مؤلف در مطالعه متون است.

مطابق روش‌شناسی «قرائت زمینه‌ای» یا «بافتارمحور» باید هر متن را برحسب زمینه اجتماعی و شرایط تاریخی نگارش آن قرائت نمود. در واقع فهم معنای متن یا فهم هر ایده و اندیشه‌ای مستلزم فهم زمینه‌ای است که در آن نویسنده، نوع واژگان، کلمات، مفاهیم، عبارات، اصطلاحات و گزاره‌های یک متن را انتخاب نموده است. بنابراین، باید هر اندیشه‌ای را در دوره تاریخی آن و بر حسب تحولات سیاسی و اجتماعی خاص مطالعه کنید. به هر صورت، اسکینر قبول می‌کند که برای هر عبارتی باید یک زمینه تبیینی وجود داشته باشد، زیرا هر کنشی (مثل شناختن یک عبارت یا گزاره یا متن) مجموعه‌ای از شرایط علی متقدم دارد. اما از طرف دیگر، معتقد است، شناخت علل یک کنش، در واقع امر، معادل خودکنش نیست. چنین فهمی (یعنی خودکنش) به همان میزان که درک شرایط مقدم را برای رخ دادن کنش فرض می‌گیرد، به همان اندازه باید درک هدف کنش را برای کارگزاری که آن را انجام می‌دهد نیز فرض بگیرد. اسکینر با الهام از جی، ال، آستین معتقد است که فهم یک عبارت، صرفاً درک معنای سخن معینی نیست بلکه فهم، «قدرت کنش گفتاری قصد شده» است. شرایط بیرونی و زمینه اجتماعی، ممکن است برای تبیین معنای سخن مفید باشد اما برای فهم معنای سخن و قدرت قصد شده کنش گفتاری کفایت نمی‌کند (کریمی مله، ابراهیم و دیگران، بررسی اندیشه سیاسی ابن سینا با روش‌شناسی اسکینر) در روش اخیر، نقد اسکینر اساساً معطوف به آسیب‌های ناقصی از عدم توجه به نیت مؤلف است. از طرف دیگر هر چند این روش در برابر متن محوری اقامه می‌شود، اما نباید فراموش کرد که علت اصلی مخالف با متن محورها به خاطر پذیرش و دفاع از ایده عام و حکمت فرا زمانی است و لذا جنس مخالف اسکینر با آنها متفاوت است. از نظر اسکینر روش بافتار محور، به خاطر تأکیدی که بر رفتار اجتماعی و شرایط تاریخی در فهم و معنای اثر دارد، تا این حد که از برخی خطرات متن محوری اجتناب می‌کند قابل توجه است. به عبارت دیگر اگر فهم هر ایده مستلزم فهم همه اتفاقات و فعالیت‌هایی باشد که مؤلف در چارچوب آنها عمل نموده بدیهی است حداقل بخشی از چنین فهمی در درک جامعه‌ای نهفته است که نویسنده به خاطر آن می‌نویسد اسکینر این مسئله را قبول دارد که خیلی از اندیشمندان مجبور باشند در چارچوب پذیرش شرایط جدید حتی اگر با آن مخالف باشند - متقاعد به نوشتن شده‌اند اما آن عاملی که منجر به نقد اسکینر از خوانش بافتار محور می‌شود چیز دیگری است. به اعتقاد او اگر یک ارتباط علی بین بافتار بیان و خود بیان شکل بگیرد در اینجا ممکن است ایده‌هایی که مستقل هستند به خطر بیفتند و همچنین اگر بگوییم بافتارهای اجتماعی سبب صورتمندی و تغییر ایده‌ها می‌شوند و